

Qurbanova Yulduzxon Ilxamovna

Urganch davlat pedagogika instituti
boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrası
dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
yulduzhonkurbanova@gmail.com

MUMTOZ DAVR BOLALAR ADABIYOTI JANRLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada mumtoz davr o'zbek adabiyotining bolalar tarbiyasidagi o'rni va ahamiyati tahlil etilgan. Tadqiqot davomida Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Yusuf Xos Hojib kabi mutafakkirlarning asarlarida bolalar uchun ibratli g'oyalar mujassam ekani ko'rsatib o'tilgan. Mumtoz davr bolalar adabiyoti janrlari sifatida **nasihatnoma, masal, doston, she'riy pand-nasihat, ertak va afsonalar** alohida ajratilgan. Ushbu janrlar bolalarda axloqiy fazilatlar, vatanparvarlik, ilmga muhabbat va halollik tuyg'ularini shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qilgan. Maqola natijalari mumtoz adabiy meros bugungi bolalar adabiyotining shakllanishida asosiy manba bo'lib qolayotganini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: mumtoz adabiyot, bolalar adabiyoti, nasihatnoma, masal, doston, ertak, tarbiya, ma'naviyat.

ЖАНРЫ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КЛАССИЧЕСКОГО ПЕРИОДА

Аннотация. В данной статье анализируются роль и значение классической узбекской литературы в воспитании детей. В ходе исследования показано, что произведения таких мыслителей, как Алишер Навои, Ахмад Яссави, Юсуф Хос Хаджиб воплощают поучительные идеи для детей. В качестве жанров классической детской литературы выделяются поучения, притчи, былины, поэтические поучения, сказки и легенды. Эти жанры послужили важным источником формирования у детей нравственных качеств, патриотизма, любви к науке и честности. Результаты статьи подтверждают, что классическое литературное наследие остаётся основным источником формирования современной детской литературы.

Ключевые слова: классическая литература, детская литература, наставление, притча, былина, сказка, воспитание, духовность.

GENRES OF CHILDREN'S LITERATURE OF THE CLASSICAL PERIOD

Annotation. This article analyzes the role and significance of classical Uzbek literature in the upbringing of children. During the study, it was shown that the works of such thinkers as Alisher Navoi, Ahmad Yassavi, Yusuf Khos Hajib embody instructive ideas for children. As genres of classical children's literature, admonitions, parables, epics, poetic admonitions, fairy tales and legends are distinguished. These genres served as an important source for the formation of moral qualities, patriotism, love of science, and honesty in children. The results of the article confirm that the classical literary heritage remains the main source in the formation of today's children's literature.

Keywords: classical literature, children's literature, admonition, parable, epic, fairy tale, education, spirituality.

Kirish. Bolalar adabiyoti har bir xalq madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, yosh avlodni ma'naviy, axloqiy va estetik ruhda tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek adabiyotining ildizlari qadimiy yozma yodgorliklar, xalq og'zaki ijodi va mumtoz adabiy merosga borib taqaladi. Mumtoz davr adabiyotida ham bolalar uchun mo'ljallangan yoki ularning dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiluvchi ko'plab janrlar uchraydi. Bu janrlar o'sha davrda

“bolalar adabiyoti” degan alohida yo‘nalish sifatida nomlanmagan bo‘lsa-da, mazmuni, g‘oyasi va shakli jihatidan aynan bolalarga qaratilgan edi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Hazrat Navoiy siymosida mujassam bo‘lgan e‘tiborga molik jihatlardan biri – bu uning ilm ahllariga cheksiz hurmati, ustoz-murabbiylarga ko‘rsatgan ehtiromi va o‘z asarlarida ahli fozil va ahli hunarga bag‘ishlab aytgan iliqlik bilan bir qatorda yosh bola tarbiyasiga oid qimmatli o‘gitlaridir. Shubhasiz, boshlang‘ich ta‘lim – pedagogik jarayonning muhim va murakkab bo‘g‘ini. Bunda o‘qituvchidan katta bilim, mahorat bilan bir qatorda katta fidoyilik hamda sabr talab etiladi. Negaki, buyuk bobomiz o‘zining “Mahbubu-l-qulub” asaridagi “Dabiriston ahli zikrida” ya’ni “Maktab ahli to‘g‘risida” deb nomlangan faslda ta’kidlaganidek, “Insof bilan aytganda, har qanday irodali odamni ham birgina bola tarbiyasi charchatadi” [1;466].

Ahmad Yassaviy devoni turkiy adabiyotdagi bebaho manbalardan biri bo‘lib, unda nafaqat islom dini haqida tushunchalar, tasavvufiy qarashlarga emas, balki o‘sha davrdagi turkiy xalqlar hayot tarzlari va ijtimoiy tartiblari ham yoritib o‘tilgani alohida ahamiyat kasb etadi. Yassaviy hikmatlaridagi aniqlik va tushunarlik turkiy xalqlar orasida islomni anglash va ezguliklarga ergashishga beqiyos hissa qo‘shgan.[2]

Yusuf Xos Hojib jahonning ulug‘ adiblari bilan bir qatorda turadigan, jahondagi ijtimoiy-siyosiy hamda badiiy-estetik tafakkur tarixi va taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shgan ijodkordir. Adibning nodir iste’dodi natijasi bo‘lgan “Qutadg‘u bilig” faqat XI asrning emas, balki butun turkiy adabiyot tarixining ham eng nodir va porloq badiiy durdonasidir. U yozma adabiyotimiz tarixidagi ilk yirik asar namunasidir. Inson ekanmiz har kun, har lahzada nimagadir ehtiyojimiz tug‘ilishi tabiiy. Ammo ehtiyojlarimiz chegarasi bo‘lishi kerak. Dunyoning ko‘zni quvontiradigan lazizlari chegarasiz. Nafsimiz ehtiyojimizdan ko‘proq lazizni istaydi. Qo‘yib bersangiz dunyoning hukmdoriga aylangisi keladi, oyoqlari ostiga hamma narsani ko‘rishni xohlaydi. Ayni shu nafs, dunyoning davlatiga berilish sizni yo‘ldan ozdirishi, o‘z diningiz, qonunlaringiz man etgan egrilikka qo‘l urishingizga sabab bo‘lishi mumkin. O‘zingizning asosiy qurolingiz halollik, to‘g‘rilik bo‘lmas ekan, va bunga qat’iy amal qilmas ekansiz yo‘ldan ozishingiz mumkin. Buning esa salbiy oqibatlarini yetarlicha bo‘ladi. “Kimda zakovat bo‘lsa, o‘sha asl odam bo‘ladi Kimda bilim bo‘lsa u martabaga erishadi” [3:80].

Shuningdek, **xalq og‘zaki ijodi** — ertak, afsona, masal va qo‘shiqlar haqidagi ilmiy tadqiqotlarda (H. Zarifov, M. Afzalov, B. Sarimsoqov, N. Rahmonov va boshqalar) bolalar adabiyoti janrlarining shakllanishi, ularning tarbiyaviy funksiyalari haqida muhim ilmiy xulosalar keltirilgan.

Mazkur tadqiqotda mumtoz davr bolalar adabiyoti janrlarini ilmiy asosda tahlil qilish uchun **tarixiy, qiyosiy, tahliliy, manbashunoslik va tizimli yondashuv metodlari** qo‘llanildi.

Birinchidan, **tarixiy yondashuv** yordamida o‘zbek adabiyotining shakllanish bosqichlari, xususan, mumtoz davr adabiyoti rivoji hamda u davrda bolalar tarbiyasiga xizmat qilgan janrlarning kelib chiqishi, mazmun-mohiyati va badiiy xususiyatlari o‘rganildi. Bu jarayonda o‘rta asr Sharq adabiy merosiga mansub asarlar, tarixiy manbalar va yozma yodgorliklar tahlil qilindi.

Ikkinchidan, **qiyosiy metod** asosida turkiy, fors-tojik, arab va jahon mumtoz adabiyotida bolalar uchun mo‘ljallangan didaktik asarlar o‘zaro solishtirildi. Masalan, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari Sa’diy Sheroziyning “Guliston” asari bilan, Kaykovusning “Qobusnoma”si esa Sharq va G‘arb pandnomalari bilan qiyosiy tahlil qilindi. Bu yondashuv janrlarning umumiylik va o‘ziga xoslik jihatlarini aniqlashga imkon berdi.

Uchinchidan, **tahliliy metod** orqali mumtoz asarlardagi g‘oyaviy-badiiy jihatlar, axloqiy pand-nasihati mazmuni, bola shaxsining shakllanishiga ta’sir etuvchi g‘oyalar chuqur o‘rganildi. Har bir janrning bolalar dunyoqarashini kengaytirishdagi o‘rni alohida tahlil qilindi.

To‘rtinchidan, **manbashunoslik metodidan** foydalanilib, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Abdurahmon Jomiy, Sa’diy Sheroziy, Kaykovus, Yusuf Xos Hojib kabi mumtoz adiblarning asarlari, shuningdek xalq og‘zaki ijodi namunalarining ilmiy nashrlari, izohli lug‘atlar va adabiy tadqiqotlar o‘rganildi.

Beshinchidan, **tizimli yondashuv** asosida mumtoz davr adabiyotining bolalar adabiyoti bilan uzviy bog'liqligi, janrlarning tarbiyaviy funksiyasi va o'zaro aloqadorlik mexanizmlari aniqlab berildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijasida mumtoz davr bolalar adabiyotida quyidagi janrlar keng tarqalganligi aniqlanadi:

1. **Nasihatnoma (Pandnomalar)** – Bolalarga axloqiy saboqlar beruvchi asarlar. Masalan, "Qutadg'u bilig", "Qobusnoma", "Pandnoma", "Guliston" kabi asarlar yoshlarni odob, halollik, ilmga muhabbat ruhida tarbiyalagan.

2. **Masal va hikmatlar** – Hayvonlar timsolida insoniy fazilatlarni o'rgatuvchi janrlar. Aesop, Ibn Sino, Sa'diy va Navoiy masallarida bolalar uchun ibratli xulosalar mavjud.

3. **Doston va rivoyatlar** – "Go'ro'g'li", "Alpomish", "Rustamxon" kabi dostonlarda jasorat, sadoqat, vatanparvarlik g'oyalari bolalarda qahramonlik ruhini uyg'otgan.

4. **She'riy pand-nasihatlar** – Navoiy, Jomiy, Ogahiy kabi shoirlarning she'rlarida bola tarbiyasiga oid hikmatli misralar uchraydi.

5. **Afsona va ertaklar** – Mumtoz adabiyotda og'zaki ijod bilan uzviy bog'langan bu janrlar orqali ezgulik va yovuzlik, rostgo'ylik va yolg'onlik g'oyalari bolalar ongiga singdirilgan.

Xulosa va takliflar. Mumtoz davr o'zbek adabiyoti bolalar tarbiyasi va ma'naviy kamolotida muhim o'rin tutadi. Nasihatnoma, masal, doston, ertak va hikmat kabi janrlar orqali bolalarda odob, halollik, sabr, ilmga intilish, vatanparvarlik kabi fazilatlar shakllantirilgan. Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Sa'diy, Ahmad Yassaviy va Alisher Navoiy asarlarida bola tarbiyasi masalalari chuqur badiiy va ma'naviy mazmunda ifodalangan.

Bugungi kunda mumtoz adabiy merosni ta'lim-tarbiya jarayoniga singdirish, uni zamonaviy bolalar adabiyotiga uyg'unlashtirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Shu bois:

ta'limda mumtoz asarlardan bolalarga mos parchalarni qo'llash;

bolalar adabiyoti darsliklarini mumtoz meros bilan boyitish;

interaktiv va raqamli vositalar orqali bu asarlarni qiziqarli tarzda targ'ib etish;

o'qituvchilar uchun mumtoz adabiyot bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish zarur.

Mumtoz adabiyot bolalar ongini boyituvchi, ularni ma'naviy barkamollikka yetaklovchi bebaho manba sifatida bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. To'la asarlar to'plami. 10 jildlik, 9-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. – 768 b.
2. I.Haqqulov. Ahmad Yassaviy hikmatlari. Toshkent, 1991.
3. O.Salimov, Q.Quronboyev. "Boshqaruv hikmati". G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-manbaa uyi, "Ta'lim" nashriyoti. Toshkent-2018. – 170 b
4. Yusuf Xos Hojib. **Qutadg'u bilig**. – Toshkent: Fan, 1971.
5. A. Qayumov. **Alisher Navoiy asarlarida tarbiyaviy g'oyalar**. – Toshkent: Fan, 1987.
6. U. Tursunov. **Sharq mumtoz adabiyoti va o'zbek bolalar adabiyoti o'zaro bog'liqligi**. – Toshkent: TDPU ilmiy to'plami, 2017.